

*А.Ратке-Маєвська (Anna Ratke-Majewska), магістр
Університету Миколая Коперника
(Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu)*

*Науковий керівник: докт.філос., проф. факультету
політичних наук і міжнародних досліджень Університету
Миколи Коперника в Торуні, Польща Я.Кнопер
(Польща, м. Торунь)*

**Транскордонне проникнення явищ і поглядів в
рамках створення образу Іспанії в ХХІ столітті. Вплив
історичної політики уряду сапатеро на історичну
свідомість суспільства**

*Робота виконана на факультеті політичних наук
та міжнародних досліджень Університет
Університету Миколи Коперника в Торуні*

Ratke-Majewska A. Cross-border infiltration phenomena and beliefs in the creation of the image of Spain in the twentieth century. Impact of historical Zapatero government policy on the historical society svidomist. This article shows how the cross-border diffusion of phenomena and views about the Spanish Civil War and the Franco's dictatorship period has affected the image of the country on the international arena. The text also presents a reflection about if the politics of memory in Spain could shape the historical consciousness of the societies of other countries. Moreover, the article describes why the countries at the beginning of XXI century were interested in issues of historical memory.

Keywords: cross-border diffusion of phenomena and views, politics of memory, reckoning with history, historical consciousness, Spain

Вступ. Думки і погляди, які народжуються в суспільстві однієї країни можуть вийти за межі своїх кордонів за допомогою різних засобів (таких як засоби масової інформації,

література, кіно, мистецтво і прямі контакти) і таким чином здатні впливати на міжнародну спільноту. Транскордонне проникнення думок і поглядів може стимулювати суспільний і науковий дискурс спільнот на міжнародній арені, творити їх стосунок і дії, а також впливати на політичні рішення в багатьох країнах. Потік ідей і цінностей через кордони може мати певні наслідки, які варто обговорити на конкретному прикладі - Іспанія з 2004 року, розрахунки зі своєю кривавою історією.

Основна мета цієї статті полягає в уявленні як транскордонне проникнення явища і поглядів про минуле Іспанії вплинуло на імідж країни в міжнародному середовищі. Метою тексту є також відповідь на питання про те, чи історична політика уряду Сапатеро мала вплив на сформування історичної свідомості суспільства інших країн. Важливим, відкриваючи дискусію з цих питань, є роздуми над історичною політикою в ХХІ столітті і появлення в іспанському суспільстві потреби протистояння своїй власній історії.

Явище історичної політики на початку другого тисячоліття. Причини іспанського зусилля з розрахунку з минулим. На початку ХХІ століття, питання про національну самосвідомість і пам'ять про минулі події опинилася в центрі зацікавленості західних країн. Історія зарекомендувала себе в політиці прийняла форму історичної політики, яку можна розуміти як політика, яка здійснюється державою для інтерпретації минулого, використана для досягнення конкретних цілей, таких як, зокрема, формування історичної свідомості громадськості або зміцнення її зв'язків і колективні почуття спільності [29, с. 52, 21, с. 335-336].

На порозі нового тисячоліття питання історичної політики викликало багато дуже інтенсивних дебат у суспільствах багатьох країн. Приводом для дискусій сповнених емоціями було те, що світова громадська думка почала в той час звертати увагу на свої історичні корені,

особливо на питання про відповідальність за минуле. Здебільшого це була послідовність подій, викликаних впливом терористичних нападів на Сполучені Штати Америки 11 вересня 2001. Основним елементом тодішніх суперечок між американською стороною і критики війни в Іраку стала сфера історичної пам'яті та культурної ідентичності [6, стор 11, 5, стор 22-23]. Слід відзначити, що суперечки про минуле, нарешті, закінчили (початок свій мали в 90-х роках ХХ століття), епоху оптимізму, що виникав з передбачуваного «кінця історії», про який було оголошено в есе Френсіса Фукуями, а також кінець соціальних зв'язків побудованих на основі релігії та культури [1, с.20].

Ідея розрахунку з минулим, а також звернення уваги на традиції і проблеми колективної пам'яті поширена серед людей багатьох країн, виявляє щораз більше численність прихильників. Таким чином, Іспанія (як і багато інших країн) вирішила зустрітися зі своєю історією. Над суспільством цієї країни лежить тягар минулих подій, який включає жорстокість громадянської війни в 1936-1939 роках, і злочини періоду диктатури Франко. Ці дві трагедії протягом багатьох років, розділили населення Іспанії, як за часів Франко, коли правила історична брехня, і спільноту навмисно утримувану у взаємній ненависті, як і після падіння режиму Франко, коли було прийнято рішення не розраховувати минуле, зберігати мовчання з цього питання, а неписаний "пакт забуття" (*Pacto del Olvido*) став одним з каменів фундаменту нової демократії [23, с. 234, 240]. Поділене минулим суспільство, тільки в перших роках ХХІ століття повідомило про необхідність реінтерпретації його бурхливої історії і та суспільна вимога привела до повстання нової політики держави що відносяться до історії.

Першим політиком який висунув вимоги стати віч на віч зі справами кривавого минулого країни, перевизначення іспанської ідентичності, і сфери цінностей і символів, був прем'єр-міністр Хосе Луїс Родрігес Сапатеро, який склав

присягу на пост прем'єра 17 квітня 2004 року, проваджена ним історична політика викликала суперечки - з одного боку, зустріли її з великим визнанням, з іншого із значним опором і недовірою [21, с. 339-345]. Слід зазначити, що відносно сфери історичної пам'яті рішення Сапатеро не тільки викликали величезний резонанс у країні, також мали своє відображення у світі. Врегулювання громадянської війни з періоду Франко перестало бути виключно іспанською внутрішньою проблемою, в моменті коли ж таке бажання з'явилося на міжнародному форумі. Таким чином, історична політика суспільства Сапатеро наклонила інші країни, звернути увагу на іспанське минуле, таким чином роблячи її частиною їхньої свідомості.

Іспанські розрахунки з минулим на міжнародному форумі. 17 березня 2006 року Парламентська Асамблея Ради Європи переважною більшістю голосів прийняла пропозицію міжнародного засудження режиму Франко. Це була перша універсальна критика режиму. Зазначено в ній що в період 1936-1975 в Іспанії дійшло до ряду серйозних порушень прав людини. Для вшанування пам'яті репресованих вирішено зробити 18 липня 2006 року офіційним днем засудження диктатури іспанського генерала. Парламентська Асамблея також закликала іспанський уряд ставити пам'ятники жертвам переслідувань і установку постійної експозиції в Долині Полеглих, яка мала нагадувати про долі республіканських ув'язнених, які брали участь в її будівництві. Рекомендовано також створити слідчу комісію для дослідження злочинів режиму [2].

Несхвалення франкізму виражено також на європейському форумі. 4 липня 2006 року Європейський Парламент засудив диктатуру генерала Франко, при цьому зазначивши, свою вдячність для тих, хто боровся за демократію [14]. Побічно питання Іспанії було піднято в резолюції від 2 квітня 2009 року в справі європейської свідомості та тоталітаризму. Виражено в ній свою повагу до

всіх жертв недемократичних систем у Європі, належне тим, хто боровся проти тиранії і гноблення, а також рішуче засуджено масове порушення прав людини. Більше того, підкреслено важливість збереження пам'яті про минуле, тому що без правди та пам'яті неможливо досягти примирення [22]. Ці положення в значній мірі пов'язані з проблемою іспанських розрахунків з історією.

Іспанська історична політика після 2004 року знайшла відображення не тільки на європейському рівні, але і позначилося на відносинах Іспанії з іншими країнами, в тому числі відносинах з Польщею. У цей період, в публічних дебатах в обох країнах і дипломатичних переговорах між ними стали форми творення пам'яті про Громадянську війну і франкізм. Таким чином, іспанські розрахунки і перш за все, проблема сприйняття колишніх друзів і ворогів правової системи, стали невід'ємною частиною формування історичної свідомості громади, що живуть за межами Іспанії.

27 березня 2007 року Рада Міністрів Польщі прийняла новелізацію закону про ветеранів. Вона запропонували широкий спектр реформ, які повинні бути внесені до Закону від 24 січня 1991 року про ветеранів і деяких осіб, які стали жертвами війни і післявоєнний період. Серед іншого, заявили про необхідність перевірити права комбатантів наданих Польською Народною Республікою. Одним з цілей який собі поставлено було введення норм, які унеможливають мати статус ветерана, і отже отримувати допомогу на цій підставі особам, які брали участь у громадянській війні в Іспанії в 1936-1939 роках. Примітно, однак, що нові положення не будуть застосовуватися до тих людей, які в роки 1997-2006 вже отримали рішення про підтвердження його повноважень. Вони як і раніше мають право на одержання допомоги, тому зміни в основному, будуть символічними [30]. Обґрунтовуючи необхідність таких змін підкреслено, що закон надавав перевагу статусу ветеранів, тим що брали участь у боротьбі за незалежність Польщі і були переслідувані з політичних

мотивів чи національності, а добровольці, які воювали в Іспанії, не тільки ці умови не вписуються, але і порушили тодішнього польський закон, що забороняв службі в закордонних арміях, за що вони були позбавлені громадянства [28].

Хоча розпочався законодавчий процес не вдалося утворити правовий акт, який включає в себе всі поправки які були введені до права ветеранів. Єдиний документ, який змінює ці положення закону з 1991 року, це закон від 29 березня 2007 року про зміну Закону про комбатантів і деяких осіб, які стали жертвами війни і післявоєнний період і до Закону про прибутковий податок з фізичних осіб. Слід зазначити, що жодне з положень зазначеного правового регулювання ніколи не віднеслося до осіб, які брали участь у громадянській війні в Іспанії [27]. Це не означає, однак, що сама ініціатива тих спірних з точки зору Іспанії, змін залишилася непоміченими. Викликало то великий переполох в країні і привело до тимчасового охолодження відносин з Польщею.

Поляки, які взяли участь у громадянській війні були в рядах інтернаціональних бригад, більше того, по французькій були найбільшою групою в цих відділах. Цілих п'ять тисяч. Польські добровольців прибули на захист республіки, а також в взяли участь в боротьбі за Мадрид [17]. Вони дали істотну підтримку в боротьбі проти франкістів. Пропоновані зміни в польському законодавстві, які лишали їх статусу ветеранів, було дуже погано прийнятий в іспанському суспільстві. Вважалось, що консервативний польський уряд хотів, щоб стерти пам'ять членів бригади з історії своєї країни. Також висунуто звинувачення, що борців за свободу Іспанії в Польщі визнано за немаючих право на пенсію зрадників і злочинців [10]. Таким чином, польське посольство в Мадриді отримало десятки листів негативно приймаючих дії влади у Варшаві [17]. Протест також прийняла Іспанська Асоціація Друзів Інтернаціональних Бригад, яка вказала, що видалення пам'ять

про громадянську війну добровольців є усуненням частини загальної польсько-іспанський спадщини і польського демократичного минулого [18]. У відповідь на звинувачення, висунуто пояснення. Моніка Доманська, аташе посольства Польщі в Мадриді, каже, що пропонуваній закон не переслідує мети позбавити пенсії тих, хто боровся проти фашизму. Пояснила, що пропонувана новелізація права відбирає право отримувати спеціальні пільги для осіб, які вчинили нацистські, комуністичні, воєнні злочини і діяли проти миру і прав людини [17].

Проте, це питання не було завершено. Проти законопроекту, який може позбавити польських учасників у правах ветеранів іспанської громадянської війни також висловив протест іспанський Сенат [7, с.12]. 17 квітня 2007 року була прийнятий, підписаний усіма фракціями, резолюція на захист XIII Міжнародної Бригад добровольців імені Ярослава Домбровського. Верхня палата парламенту Іспанії закликала іспанський уряд, щоб продемонструвати "повну солідарність" з польськими ветеранами і проти "будь-яких дискримінаційних кроків", які можуть бути прийняті проти них [9]. Закликано також, щоб іспанські дипломатичні та консульські служби надали будь-яку необхідну фінансову допомогу та юридичні консультації для команди домбровщаків. Більше того, органи Європейського Союзу були запрошені Сенатом скрупульозно стежити за справою і при необхідності, вжити відповідних заходів [16].

Сильну громадську реакцію іспанського суспільства на польський проект законодавчих змін, а також сила протесту, можна вписати в русло впливу історичної політикою уряду Сапатеро. Ініціатива поправку прав ветеранів в Польщі з'явилися задовго до 2007 року, за часів Хосе Марія Аснар, який був прем'єр-міністром Іспанії в роках 1996-2004 (про наміри відібрати право ветерана для членів Інтернаціональних Бригад польська преса повідомляла вже в 1996 році) [12]. З тих пір ніяк не змінився обсяг знань про суб'єктів бригад, їх

кількість, заслуг, або діяльності. Перетворення стосуються тільки політики уряду, який вирішив розрахуватись з минулим. Тому польський проект не пробуджуючи емоцій матерії, перетворився на гарячу тему, яка вимагає резолюції Сенату і дипломатії.

Транскордонне проникнення поглядів через засоби масової інформації, літературу і кіно, як елемент творення суспільної пам'яті. В Іспанії, в першому десятилітті ХХ століття історична тематика стала надзвичайно популярною. Майже кожен член іспанського суспільства якимось чином відносяться до минулого своєї країни, висловлюючи суди як ворожі, так і втішні. В іспанська пресі з 2004 року появилось багато статей, зміст яких пов'язаний з громадянською війною і правлінням Франка. Описано в них особистий досвід людей, і їхні сімейні історії, опублікованої фотографії, щоденники, листи. Боротьба і терор представлені через призму особистої трагедії, дозволили повною мірою відобразити трагедію тих років. Жертви з обох сторін конфлікту більше не були анонімні для публіки. Багатші в ідентичність стала близькими, друзями, нещаслива доля яких викликала щире співчуття. У багатьох окремих історіях можна було б винайти дитячі спогади про страх і біль від втрати рідних убитий як республіканцями як і франкістами [19].

Інтерес до громадянської війни і Франкізму швидко вийшли за межі Іспанії. На сторінках журналів в багатьох статтях з'явилися описи політики пам'яті Сапатеро, іспанське болісне минуле суспільства і ніколи не бачене на Піренейському півострові бажання розрахуватися з історією. Значною зацікавленістю в усьому світі тішилась справа і судді Бальтасара Гарсона, який 16 жовтня 2008 року, розпочав розслідування проти 35 осіб вищого військового керівництва Фаланги під керівництвом Франсиско Франко [24]. З увагою стежино за пошуками гробниці убитих франкістами в 1936 році, Федеріко Гарсія Лорка, один з найвідоміших іспанських поетів і драматургів ХХ століття [26].

Світова громадська думка сприятливо прийняла соціальні організації, які виникли з наміром дізнатися про долю тих, хто помер або був убитий під час громадянської війни та епохи терору Франко, яких поховано в невідомих могилах. Перш такого роду організація була створена в грудні 2000 року під назвою Асоціація з Відновлення Історичної Пам'яті (La Asociación para la Recuperación de la Memoria Histórica, ARMH). Її завданням було знайти і ексгумовані спільні могили жертв конфлікту та правління Франко. Організації в короткому часі стала популярною серед великої кількості людей, не тільки в Іспанії, але і в багатьох країнах по всьому світу, не в останню чергу через велику освітлення в ЗМІ оточуючих ексгумацію жертв. Під час конференції на могилах в період громадянської війни, яка відбулася в середині жовтня 2008 року, Франсіско Етксеберріа, баскійські судовий антрополог, сказав, що інтерес до пошуку масових поховань були підвищення серед молоді і літніх людей у всьому світі. Його слова підтвердив той факт, що з Асоціацією співпрацював навіть 70-річний японець Тору Аракава, який приїхав до Іспанії після того, як він побачив телерепортаж про ексгумацію [11].

Історичні сюжети відбувалися не тільки в пресі, тому що відродження відбулося також в літературі та кіно. Серед сучасних письменників і режисерів іспанське питання, пов'язане з конфліктом 30-х років і диктатурою генерала Франко, день у день стають все більш і більш популярними. Більше того, тема громадянської війни та режиму Франко на початку XXI століття стали користуватися визнанням також на міжнародному масштабі. Наприклад в 2001 році опублікований роман Хав'єра Церкаса (Javier Cercas) Солдати з Саламіна (Soldados de Salamina), швидко став бестселером у багатьох країнах. Робота сприймається як символ відновлення пам'яті про громадянську війну, яку поховано в ім'я національної згоди. За словами Артура Домославського "Роман Церкаса голосно говорить, в той же

час про три повстання, три заперечення: про забуття і обман в історії (обманом для Церкаса є також бездіяльність), а найбільше - за визнанням самого автора - смерті” [3]. Варто відзначити, що через два роки після виходу в світ роману був створений фільм, який у 2004 році був номінований на Оскар в семи категоріях [25].

Після успіху Церкаса появилися й інші книги про іспанський конфлікт. Одним з них був роман Дульсе Чакон (Dulce Chacón) Сплячий голос (La voz dormida) у 2002 році, розповідає про страждання жінок під час громадянської війни і після. Він був дуже добре прийнятий в Іспанії і швидко став бестселером у всьому світі. Теми війни і соціальних питань під час диктатури підняті в романах, таких як: Пів душі (La mitad del Alma) Карме Рієра (Carme Riera) в 2003 році, Святий Диявол (Santo diablo) Ернесто Перес Зунігі (Ernesta Pérez Zúñiga) в 2004 році, Важке завдання (Un encargo difícil) Педро Зарралукі (Perdo Zarraluki) в 2005 році, і Поховати мертвих (Enterrar a los muertos), а також в 2005 році Ігнасіо Мартінес де Пізон (Ignacia Martínez de Pisón) [20].

Багатим джерелом знань про іспанський підхід до громадянської війни і диктатури були фільми. Привернула увагу глядачів, зокрема, особа Федеріко Гарсія Лорки (Federico García Lorca). У 2003 році з'явився на великому екрані фільм під назвою Чудесне світло (La luz prodigiosa), режисер Мігель Ермосо (Miguela Hermoso) [4]. У ньому представлена історія про людини, яка, будучи дитиною, в період громадянської війни, допомогла людині пережити виконання кари. Він не дізнався ім'я врятованого, після багатьох років вирішив розкрити його особистість. Після цього він почав підозрювати, що він був Федеріко Гарсія Лорка [8]. Крім того, життя поета стало набирати більше уваги в суспільстві, особливо щодо засобів масової інформації, оприлюднив випадок ексгумації. П'ять років після успіху Мігель Ермосо (Miguela Hermoso) знято велику продукцію іспансько-британського виробництва під назвою Дрібні останки (Little

Ashes), режисер Пол Моррісон (Paula Morrison), фільм біографія трьох художників, життя яких на початку ХХ століття були пов'язані один з одним: Сальвадора Далі, Федеріко Гарсія Лорка і Луїс Бунюель [13].

Трагедія перших років диктатури, у свою чергу стала популярною, як в Іспанії, так і за кордоном фільм Гільєрмо дель Торо в 2006 році під назвою Лабіринт Фавна (Eль-дель-Фауно Laberinto). Боротьба з переможцями громадянську війну із комуністичними партизанами в 1944 році приведені в казковий світ через призму мрії маленької дівчинки. [15].

Творче співтовариство не залишилося байдужим до іспанського конфлікту і тривалої диктатури. Трагедія залишила вплив на художників, які не могли ігнорувати величезного терору. Книги, фільми і багато інших форм вираження стали відповіддю на давній поділ суспільства, криваві битви і потреби громадськості для відновлення історичної пам'яті. Ось такий спадок залишив після себе терор. Світова громадська думка завдяки пресі, творчості письменників і фільмам довідалась про братовбивчі конфлікти і диктатури і зайняли тверду позицію відносно розрахунків з минулим.

Висновок. Іспанська історична політика вийшла за межі країни формуючи її образ. Іспанія, країна, яка уникала підняття питання, пов'язаного з минулим, перетворилася на країну, яка розуміє, що історія існує і повинна її вирішувати. В результаті у неї був шанс з'явитися на міжнародній арені в новому світлі - як добре функціонуюча демократія, яка є спільнотою громадян, в яких є близький історичний досвід і бажання примиритися зі своїм минулим і об'єднання суспільства. Більше того, іспанська політика пам'яті вплинула не тільки на іспанську, але й міжнародну спільноту повинна зробити моральну оцінку злочинів, які мали місце під час громадянської війни і диктатури. З одного боку, це було кращим. Оскільки баласт врегулювання став важкою ношею для всього людства, іспанська громадськість мали можливість

почути різні думки і прийняти на основі цього раціональні рішення. З іншого боку весь світ звернув увагу на Іспанію, що дозволило збільшити тиск на представників різних груп. У цій ситуації, для дій у питаннях минулого мобілізувалися всі: уряд, опозиція, об'єднання, сімей загиблих та багато інших.

Розгляд впливу історичної політики на імідж країни на міжнародній арені, не може бути відокремлений від питань його впливу на двосторонні відносини з іншими країнами. Результат політики пам'яті, зміцнення відносин між Іспанією та Польщею є доказом того, яким болючим питанням є використання історії в політиці. Держава, яка прагне врегулювати минуле може випадково поставити під загрозу відносини з іншою країною, таким чином, завдасть шкоди їх спільним інтересам. У цьому випадку необхідно досягти економічного і політичного компромісу, що є нелегко. Проблеми, які можуть виникнути в результаті історичної політики чи політики пам'яті про конфлікт двох країн не є обов'язковою умовою для виникнення судження про те, що через небезпеку взагалі не слід піднімати питання, пов'язаного з минулим в політиці. У кожної держави є розвинута політика пам'яті в меншому або більшому ступені. Коли країна, свідомо відмовляється від неї стає об'єктом історичної політики інших країн.

Дивлячись на позитивну реакцію з боку міжнародного співтовариства на іспанські розрахунки з минулим, ви можете побачити його численні переваги. Дискусії з історії іспанського суспільства в багатьох інших країнах, примусили задуматися про звірства братовбивчих конфліктів і диктатури, але і задуматися про своє минуле. Іспанські рішення часто призводять до спалаху обговорення історії минулих подій, які є національною гордістю. Іспанія, яка через історію зміцнило свій імідж у світі і завоювала багато прихильників серед громадян інших країн, може стати прикладом для інших країн, що мають проблеми із своїм минулим.

Джерела:

1. Cichocki M.A. Czas silnych tożsamości // Polityka historyczna. Historycy – politycy – prasa. Konferencja pod honorowym patronatem Jana Nowaka-Jeziorańskiego. / Red. A. Panecka. — Warszawa: 2005.

2. Cué C.E. El Consejo de Europa condena el franquismo e insta a España a honrar a sus víctimas // El País. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.elpais.com/articulo/espana/Consejo/Europa/condena/franquismo/insta/Espana/honrar/victimas/elperiesp/20060318elpepinac_20/Tes.

3. Domosławski A. Darowane życie // Gazeta Wyborcza. — 14.06.2005.

4. Estrada J. Dónde come... Miguel Hermowo // El Mundo. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.elmundo.es/metropoli/2007/07/06/restaurantes/1183672858.html>.

5. Gawin D. Polityka historyczna i demokratyczne państwo // Polityka historyczna. Historycy – politycy – prasa. Konferencja pod honorowym patronatem Jana Nowaka-Jeziorańskiego. / Red. A. Panecka. — Warszawa: 2005.

6. Gawin D., Kowal P. Polska polityka historyczna // Polityka historyczna. Historycy – politycy – prasa. Konferencja pod honorowym patronatem Jana Nowaka-Jeziorańskiego. / Red. A. Panecka. — Warszawa: 2005.

7. KID, PAP. Madryt w obronie dąbrowszczaków // Gazeta Wyborcza. — 19.04.2007.

8. La luz prodigiosa // IMDb – Movies, TV and Celebrities. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.imdb.com/title/tt0351278/>.

9. Lafuente J. El Senado aprueba la moción de apoyo a los brigadistas polacos // El País. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.elpais.com/articulo/espana/Senado/aprueba/mocion/apoyo/brigadistas/polacos/elperiesp/20070418elpepinac_9/Tes.

10. Lardizábal J.R. Polonia repudia las Brigadas Internacionales // El País. — [Електронний ресурс]. — Режим

доступу:

http://www.elpais.com/articulo/internacional/Polonia/repudia/Brigadas/Internacionales/elpepiint/20070309elpepiint_7/Tes.

11. Lipczak A. Ekshumacja pamięci // *Polityka*. — 01.11.2008.

12. Lipiński P. Gorski kombatancki? // *Gazeta Wyborcza*. — 29.11.1996.

13. Little Ashes // IMDb – Movies, TV and Celebrities. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.imdb.com/title/tt1104083/>.

14. Missé A. El Parlamento Europeo condena el régimen de Franco con la oposición de Mayor Oreja // *El País*. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.elpais.com/articulo/espana/Parlamento/Europeo/condena/regimen/Franco/oposicion/Mayor/Oreja/elpepiesp/20060705elpepinac_28/Tes.

15. Mossakowski P. Labirynt fauna // *Gazeta Wyborcza*. — 13.04.2007.

16. PAP. Hiszpania: Senat przyjął uchwałę w obronie członków Brygad Międzynarodowych // *Gazeta Wyborcza*. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://wiadomosci.gazeta.pl/Wiadomosci/1,80708,4067772.html>.

17. PAP. Protesty Hiszpanów w sprawie rzekomego odebrania emerytur ochotnikom z Brygad Międzynarodowych // *Gazeta Wyborcza*. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://wiadomosci.gazeta.pl/Wiadomosci/1,80708,3991996.html>.

18. Pérez A. La memoria histórica de los brigadistas polacos // *El País*. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.elpais.com/articulo/opinion/memoria/historica/brigadistas/polacos/elpepiopi/20070313elpepiopi_9/Tes.

19. Planelles M. La memoria de los olvidados // *El País*. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://elpais.com/diario/2005/02/25/andalucia/1109287359_850215.html.

20. R.B. Otras letras de la Guerra Civil // El País. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.elpais.com/articulo/semana/Otras/letras/Guerra/Civil/elpepuculbab/20050219elpbabese_6/Tes.

21. Ratke A. Polityka historyczna Hiszpanii widziana przez pryzmat ustawy o pamięci historycznej z 2007 roku // Politeja. — 2011. — Nr 17.

22. Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 2 kwietnia 2009 r. w sprawie świadomości europejskiej i totalitaryzmu // Parlament Europejski. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-20090213+0+DOC+XML+V0//PL>.

23. Salvadó F.R. Wojna domowa w Hiszpanii. — Warszawa: 2009.

24. Sąd nad dyktaturą generała Franco // Gazeta Wyborcza. — 18.10.2008.

25. Sobolewski T. Hiszpańskie egzorcyzmy // Gazeta Wyborcza. — 25.01.2008.

26. Tryc-Ostrowska M. Sędzia Garzon rozkopuje groby wojny domowej // Rzeczpospolita. — 18.10.2008.

27. Ustawa z dnia 29 marca 2007 r. o zmianie ustawy o kombatantach oraz niektórych osobach będących ofiarami represji wojennych i okresu powojennego oraz ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych // Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://orka.sejm.gov.pl/proc5.nsf/0/1ED7AC13C437222CC12572B100458F9A?OpenDocument>.

28. Uzasadnienie // Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.mpips.gov.pl/bip/download/uzasadnienie%20do%20uzgodnien%20-%20MGS%20%20kombatanci.pdf>.

29. Werner A. Pamięć i władza: komu służy polityka historyczna // Przegląd Polityczny. — 2006. — Nr 76.

30. Założenia nowelizacji prawa kombatanckiego, przedłożone przez ministra pracy i polityki społecznej // Kancelaria

274

Prezesa Rady Ministrów. — [Электронный ресурс]. — Режим
доступу:
[http://www.popzedniastrona.premier.
gov.pl/s.php?doc=196](http://www.popzedniastrona.premier.gov.pl/s.php?doc=196).